

Paweł Beyga¹

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Polska

Katolicka doktryna o sposobie obecności Chrystusa w postaciach eucharystycznych wyrażona w mszale dla byłych anglikanów

Benedykt XVI w listopadzie 2009 roku podpisał dokument *Anglicanorum coetibus*, dzięki któremu część biskupów oraz wiernych świeckich wspólnoty anglikańskiej konwertowało do Kościoła katolickiego. Na mocy tego dokumentu powstały tzw. ordynariaty personalne skupiające byłych anglikanów. Obecnie istnieją trzy takie struktury: ordynariat Najświętszej Maryi Panny z Walshingham (*Our Lady of Walsingham*) na terytorium Anglii i Walii, ordynariat Katedry świętego Piotra (*Chair of St. Peter*) w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie oraz ordynariat Matki Bożej od Krzyża Południa (*Our Lady of the Southern Cross*) dla wiernych zamieszkujących Australię. Chociaż dokument *Anglicanorum coetibus* sygnował obecny papież emeryt, to jednak za pontyfikatu jego następcy dokument doczekał się liturgicznej i duszpasterskiej recepcji. Po pierwsze, w 2015 roku wszedł do użytku liturgicznego mszał dla byłych anglikanów: *Divine Worship: The Missal*², który zawiera „żywe tradycje duchowe, liturgiczne i duszpasterskie Wspólnoty anglikańskiej jako cenny dar umacniający wiarę”³ wiernych w ordynariatach. Po drugie, Franciszek w 2019 roku doprecyzował pewne zapisy *Anglicanorum*

¹ Paweł Beyga — doktor nauk teologicznych (teologii dogmatycznej). W 2018 roku obronił pracę doktorską na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu. Członek Towarzystwa Teologów Dogmatyków, członek zespołu redakcyjnego Międzynarodowego Przeglądu Teologicznego „Communio”. Opublikował kilkadziesiąt artykułów w recenzowanych czasopismach naukowych. Autor książki *Tradycja anglikańska w mszale dla Ordynariatów Personalnych byłych anglikanów* (Opole 2018); e-mail: pbeyga@wp.pl. ORCID: 0000-0002-0838-9482.

² Zob. *Divine Worship: The Missal*, London 2015.

³ Benedykt XVI, *Konstytucja apostolska Anglicanorum coetibus o ustanowieniu Ordynariatów Personalnych dla anglikanów przystępujących do pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim* (2009), w: *Wspólnota anglikańska a ekumenia. Wokół konstytucji apostolskiej Anglicanorum coetibus Benedykta XVI*, red. T. Kałużny, Z. Kijas, Kraków 2010, s. 159–165, tu: s. 162.

coetibus. Papież zdecydował m.in., że członkami ordynariatów personalnych będą osoby, które przyjęły wiarę chrześcijańską, dzięki wysiłkom byłych anglikanów⁴. To wszystko stanowi wystarczające powody, aby przyjrzeć się na nowo w polskiej teologii ordynariatom personalnym, jako stosunkowo młodej społeczności eklezjalnej w łonie katolicyzmu.

Istotę niniejszego tekstu można sprowadzić do następujących pytań: jakie jest zdanie doktryn katolickiej i anglikańskiej na temat obecności Chrystusa w postaciach eucharystycznych oraz jak wygląda recepcja katolickiego dogmatu w mszale dla ordynariatów personalnych. Na początku zostaną ukazane w zarysie obie doktryny mówiące o sposobie obecności Chrystusa w chlebie i winie podczas Eucharystii. Kolejno, w *Divine Worship: The Missal* zostaną wskazane wybrane sposoby recepcji katolickiego nauczania eucharystycznego. Ostatni punkt będzie próbą dokonania teologicznej oceny tej recepcji w kontekście aktualnego dialogu ekumenicznego pomiędzy Kościołem katolickim a wspólnotą anglikańską. Metoda zastosowana w badaniach będzie się opierać na znanej łacińskiej zasadzie *lex orandi — lex credendi*, która wyraża związek treści wiary chrześcijańskiej z celebrowaną w Kościele liturgią. Innymi słowy, za konkretnym sposobem modlitwy stoi określona doktryna. W niniejszym tekście będzie chodzić o doktrynę eucharystyczną.

Niejako na marginesie należy wspomnieć, że w polskiej literaturze teologicznej wciąż brakuje publikacji poruszających problem teologii anglikańskiej. Zauważyć należy bez wątpienia pracę *Tradycja anglikańska w mszale dla ordynariatów personalnych byłych anglikanów*⁵ oraz publikacje autorstwa Sławomira Nowosada⁶ oraz Przemysława Kantyki⁷. Autor wyraża jednak nadzieję, że niniejszy tekst może stać się przyczynkiem do podjęcia badań nad anglikańską teologią nad Wisłą.

Katolicka i anglikańska doktryny eucharystyczne

Pierwsze tysiąclecie chrześcijaństwa nie toczyło poważnych debat na temat sposobu obecności Chrystusa w Eucharystii. Dopiero drugie millenium przyniosło

⁴ Zob. B. Zajączkowska, *Franciszek aktualizuje „Anglicanorum coetibus” Benedykta XVI*, 9 kwietnia 2019, [online] <https://www.vaticannews.va/pl/watykan/news/2019-04/aktualizacja-anglicanorum-coetibus.html> [11.05.2019].

⁵ Zob. P. Beyga, *Tradycja anglikańska w mszale dla ordynariatów personalnych byłych anglikanów*, Opole 2018.

⁶ Zob. S. Nowosad, *Moralne konsekwencje wiary. Szkice anglikańskie*, Lublin 2016.

⁷ Zob. m.in. P. Kantyka, *Święta Komunia w tradycji anglikańskiej*, w: *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w perspektywie ekumenicznej*, red. L. Górka, Warszawa 2005, s. 156–172; tenże, *Mariologia pojednania. Najnowsze osiągnięcia dialogu katolicko-anglikańskiego*, „Studia Oecumenica” 5 (2005), s. 291–306.

ze sobą dyskusję streszczającą się nie tylko w pytaniu „co to jest?”, lecz przede wszystkim w dociekaniach „jak” chleb i wino stają się Ciałem i Krwią Chrystusa. W jedenastym stuleciu próbowano niezwykle sugestywnie, wręcz mechanicznie opisywać realność obecności Jezusa Chrystusa podczas Eucharystii. Mówiono, że Ciało Pańskie jest „łamane rękami kapłanów i rozdrabniane zębami wiernych, którzy przyjmują Komunię”⁸.

Sobór Trydencki w odpowiedzi na reformacyjną zawieruchę, także w kwestiach doktrynalnych dotyczących Eucharystii, nauczał o transsubstancjacji. Chociaż samo sformułowanie „transsubstancjacja” sięga swoją genezą wcześniej niż lata obrad tego soboru, to jednak okazało się niezwykle pomocne właśnie w obronie katolickiej doktryny przed protestantami. Ojcowie soborowi stwierdzili, że „przez konsekrację chleba i wina dokonywa się przemiana całej substancji chleba w substancję Ciała Chrystusa, Pana naszego, i całej substancji wina w substancję Jego Krwi. Tę przemianę trafnie i właściwie nazwał święty katolicki Kościół przeistoczeniem”⁹. Słowa o przemianie całej substancji chleba i całej substancji wina są odpowiedzią na stanowisko Marcina Lutera, który wyznawał wiarę w realną obecność Pana w konsekrowanych postaciach, lecz odrzucał rzymski sposób odpowiedzi na pytanie, „jak” dokonuje się przemiana chleba i wina. Warto zaznaczyć, że przypisywanie Lutrowi spoglądania na obecność Pana w Eucharystii jedynie w kategoriach symbolicznych nie odpowiada prawdzie. W tym kontekście przypisuje się byłemu augustianinowi powiedzenie: „już szybciej niż z fanatykami na zwykłe wino zgodziłbym się z papieżem, że jest tu tylko Krew”¹⁰ albo w nieco zmienionym brzmieniu: „wolę już przyjąć zwykłą krew z papieżem, niż z zapaleńcami pić zwykłe wino”¹¹. Niejako na marginesie trzeba zaznaczyć, że także Kościół prawosławny do dzisiaj poddaje ostrej krytyce katolicką doktrynę o transsubstancjacji¹². Zatem dla prawosławia oraz dla chrześcijaństwa wyrosłego po Reformacji transsubstancjacja to *reductio ad philosophiam*¹³.

⁸ Cyt. za: M. Qualizza, *Inicjacja chrześcijańska. Chrzest, bierzmowanie, Eucharystia*, tłum. M. Stebart, Kraków 2002, s. 135.

⁹ Sobór Trydencki, *Dekret o Najświętszym Sakramencie* (1551), w: Breviarium fidei. *Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1989, s. 401.

¹⁰ Cyt. za: P. Milcarek, *Historia Mszy. Przewodnik po dziejach liturgii rzymskiej*, Kraków 2009, s. 63.

¹¹ Cyt. za: H.A. Oberman, *Marcin Luter. Człowiek między Bogiem a diabłem*, tłum. E. Adamiak, Gdańsk 2004, s. 181.

¹² Zob. m.in. pracę A. Schmemmanna: *Eucharystia. Misterium Królestwa*, tłum. A. Tuczyński, Białystok 1997.

¹³ Por. P. Wróblewski, *Błąd ufilozoficznienia rzymskokatolickiej dogmatyki na przykładzie pojęcia transsubstancjacji — patrystyczny punkt widzenia kontrowersji*, w: *Status błędu w filozofii i teologii*, red. B. Ferdek, L. Miodoński, Wrocław 2014, s. 145–153, tu: s. 150.

W taką krytykę transsubstancjacji należy wpisać także anglikańską doktrynę eucharystyczną. Chociaż wspólnota anglikańska pod względem doktrynalnym stanowi raczej rodzinę wspólnot kościelnych, to jednak normatywnym tekstem pozostaje nadal trzydzieści dziewięć artykułów religii anglikańskiej¹⁴. Zawierają one doktrynę, która chce być *via media* zachowującą równowagę pomiędzy doktrynami katolicką a luterańską i kalwińską¹⁵. Dwudziesty ósmy artykuł zawiera *explicite* krytykę rzymskiego nauczania o przeistoczeniu:

Wieczerza Pańska jest nie tylko dowodem miłości, którą chrześcijanie winni mieć względem siebie, lecz jest także sakramentem odkupienia przez śmierć Chrystusa, zasługującym na to, aby przyjmować go należycie, godnie i z wiarą; łamiąc chleb, przyjmujemy Ciało Chrystusa, podobnie biorąc kielich błogosławieństwa, przyjmujemy Jego Krew. Transsubstancjacja (albo przemiana substancji chleba i wina) podczas Wieczerzy Pańskiej nie może być udowodniona przez Pismo Święte, sprzeczna jest z jasnym słowem Pisma, niweczy istotę sakramentu i jest powodem wielu przesądów. Podczas Wieczerzy Ciało Chrystusa otrzymuje się, przyjmuje i spożywa tylko w sposób duchowy i boski; wiara jest sposobem przyjmowania i spożywania Ciała Chrystusa podczas Wieczerzy Pańskiej. Sakrament Wieczerzy Pańskiej nie z polecenia Chrystusowego utrzymany został i wyniesiony, nie z polecenia Chrystusowego obnoszony był i praktykowany¹⁶.

Pomimo odrzucenia transsubstancjacji anglikanizm nie wypracował oryginalnego wytłumaczenia dla sposobu obecności Chrystusa w chlebie i winie podczas Wieczerzy Pańskiej. Innymi słowy, współczesna teologia anglikańska zachowuje dużą rezerwę wobec nawet próby wytłumaczenia sposobu przemiany chleba i wina. W formułowaniu nowych dogmatów teologia anglikańska upatruje zarzewia sporów pomiędzy wyznawcami Chrystusa. Według reformatora anglikanizmu Tomasza Cranmera w modlitwie eucharystycznej nie chodzi o rzeczywistą przemianę chleba i wina. Jest ona bardziej prośbą o godny udział w Ciele i Krwi Chrystusa, czyli właściwe usposobienie przyjmującego sakrament¹⁷. Dla anglikanizmu charakterystyczny jest zatem tzw. „recepjonizm”. Jest to położenie akcentu nie na rzeczywistą obecność (*real presence*), lecz na samo przyjmowanie chleba i wina podczas sprawowania Wieczerzy Pańskiej (*real partaking*). Waż-

¹⁴ Por. S. Wells, *What Anglicans Believe. An Introduction*, London 2011, s. 58.

¹⁵ Zob. A. Nichols, *The Panther and the Hind. A Theological History of Anglicanism*, Edinburgh 1993, s. 18.

¹⁶ 39 artykułów wiary Kościoła anglikańskiego, w: *Wyznania wiary. Protestantyzm*, red. Z. Pasek, Kraków 1999, s. 164–176, tu: s. 173.

¹⁷ Por. P. Kantyka, *Anglikanie i metodyści w dialogu z katolikami na temat Eucharystii*, w: *Wspólna Eucharystia — cel ekumenii*, red. P. Jaskóła, R. Porada, Opole 2005, s. 225–242, tu: s. 226.

niejsze stało się pytanie o to, co wierny otrzymuje w Komunii, a nie o to, w jaki sposób dokonuje się cud przemiany chleba oraz wina¹⁸.

Na zauważenie zasługuje anglikańska krytyka wynoszenia, oglądania, a także przechowywania chleba i wina po skończonej Eucharystii. To tak surowe stanowisko należy wiązać m.in. z przedreformacyjnym zwyczajem „oglądania hostii”. Adoracja, która miała towarzyszyć podniesieniu po konsekracji najpierw hostii, a nieco później kielicha, przeradzała się niejednokrotnie w groteskową bieganię, aby oglądać konsekrowane postacie. W polskiej literaturze teologicznej pisał o tym przed laty m.in. Paweł Sczaniecki. Według tego benedyktyna w wiekach średnich „podniesienie stało się centralnym momentem mszy świętej. Na odgłos dzwonka przy ołtarzu robił się w kościele tumult, bo każdy chciał zobaczyć Hostię świętą. [...] Efekty teatralne pomnażały jeszcze dodatkowe zwyczaje, wśród nich przede wszystkim warczenie bębnow”¹⁹. Wobec takiego przesunięcia akcentu ze spożywania Ciała Pańskiego na oglądanie konsekrowanej hostii Reformacja, w tym także angielska, chciała odwrócenia tego procesu, kładąc nacisk na spożywanie, a nie adorowanie. Słusznie zauważył Jaroslav Pelikan, że także katolickie kaznodziejstwo czasów Reformacji domagało się niejednokrotnie oczyszczenia ze skojarzeń zabobnych²⁰. Według reformatorów „oglądanie” hostii miało związek z doktryną o transsubstancjacji, ponieważ Chrystus nie ustanowił Sakramentu Ołtarza do spoglądania na niego lub roztrząsania dokładnie, jak i kiedy następuje przemiana chleba i wina.

W łonie anglikanizmu, który nie dąży do uniformizacji doktryny i liturgii, występuje także stronnictwo o silnym zabarwieniu katolickim. Bywają oni nazywani rytualistami, anglokatolikami lub traktarianami²¹. To właśnie z tym środowiskiem przez lata był związany późniejszy konwertyta z anglikanizmu John Henry Newman. Współcześni anglokatolicy nie tylko doktrynalnie zbliżają się do nauczania katolickiego w kwestii sposobu obecności Chrystusa w Eucharystii, lecz także ich praktyka liturgiczna przypomina zwyczaje liturgii rzymskokatolickiej, czyli przechowywanie chleba po zakończonej Wieczery Pańskiej, używanie monstrancji oraz zwyczaj podniesienia hostii i kielicha po wypowiedzeniu słów konsekracji.

Podsumowując, katolicka nauka o transsubstancjacji chce wyjaśnić, w jaki sposób dokonuje się przemiana chleba w Ciało i wina w Krew Chrystusa. Posługuje się przy tym terminologią zaczerpniętą z filozofii. Jednocześnie krystalizowaniu się tej doktryny towarzyszył rozwój gestów adoracyjnych w liturgii oraz

¹⁸ Por. tenże, *Święta Komunia...*, s. 162.

¹⁹ P. Sczaniecki, *Msza po staremu się odprawia*, Kraków 2008, s. 167.

²⁰ Zob. J. Pelikan, *Tradycja chrześcijańska. Historia rozwoju doktryny*, t. IV: *Reformacja Kościoła i dogmatów (1300–1700)*, tłum. M. Król, Kraków 2010, s. 67.

²¹ Zob. P. Jaskóła, *Wyznania chrześcijańskie bez jedności z Rzymem*, Opole 2008, s. 102.

zwyczaj osobliwej pobożności, która polegała przede wszystkim na oglądaniu i adorowaniu hostii. To spowodowało reformacyjne odrzucenie nie tylko takiej pobożności eucharystycznej, ale także samej transsubstancjacji, jako nauczania niebiblijnego. Takie właśnie stanowisko zajmuje anglikanizm, z którego konwertowali wierni skupieni obecnie w ordynariatach personalnych.

Recepcja katolickiej doktryny w mszale

Od pierwszej niedzieli Adwentu 2015 roku kapłani sprawujący Eucharystię w trzech ordynariatach personalnych mogą posługiwać się własną księgą liturgiczną, czyli *Divine Worship: The Missal*. Część konwertytów wywodzi się konserwatywnego stronnictwa w łonie anglikanizmu, a więc z tzw. Kościoła Wysokiego. W tym stronnictwie doktryna bliska katolickiemu nauczaniu o transsubstancjacji przekłada się na liturgiczną praktykę i sposób celebrowania Eucharystii. Należy spojrzeć w tym miejscu na *ordo missae* tej nowej zachodniej księgi liturgicznej przy pomocy zasady: *lex orandi — lex credendi*. Chce ona w syntetyczny sposób wyrazić przekonanie, że doktryna Kościoła znajduje swój wyraz w celebrowanej liturgii. Jednocześnie zaznaczyć trzeba, że liturgia nie jest przecież katechizmem, a pewne prawdy wyrażane są nie tylko za pomocą słów, lecz także gestów i postaw²².

Próżno w tekstach modlitw znaleźć samo słowo „transsubstancjacja”, ponieważ jest to termin teologiczny, a przez to w pewien sposób techniczny. Liturgia zatem nie zajmuje się sposobem przemiany postaci podczas konsekracji, lecz wskazuje, że po wypowiedzeniu słów ustanowienia nie jest to już zwykły chleb i kielich ze zwykłym winem. Słusznie zatem zauważył przed laty Joseph Ratzinger, że w liturgii nie tylko niezmiennie i ważne pozostają słowa, lecz także to, co im towarzyszy, a więc m.in. postawy ciała oraz gesty²³.

Postawą ciała, która wyraża katolickie nauczanie o przemianie chleba i wina podczas Eucharystii jest postawa klęcząca oraz przyklęknięcia kapłana. W mszale dla byłych anglikanów można odnaleźć znacznie więcej przyklęknięć wobec konsekrowanych postaci niż np. w liturgii zreformowanej po II Soborze Watykańskim. Kapłan przyklęka pierwszy raz po wypowiedzeniu słów konsekracji nad hostią²⁴, kolejno po ukazaniu jej wiernym²⁵. W sposób analogiczny przyklęka

²² Por. L. Dobszay, *The Restoration and Organic Development of the Roman Rite*, London 2010, s. 39.

²³ Por. J. Ratzinger, *Preface*, w: A. Reid, *The Organic Development of the Liturgy: The Principles of Liturgical Reform and Their Relation to the Twentieth-Century Liturgical Movement Prior to the Second Vatican Council*, San Francisco 2005, s. 9–13, tu: s. 11.

²⁴ Zob. *Divine Worship...*, s. 640.

²⁵ Zob. tamże.

po konsekracji wina oraz po ukazaniu wiernym kielicha²⁶. Następnie celebrans przyklęka po doksológii kończącej modlitwę eucharystyczną a przed Modlitwą Pańską²⁷, po umieszczeniu małego fragmentu hostii w kielichu²⁸, po modlitwie nazwanej *Prayer of Humble Access*²⁹, przed przyjęciem Ciała i Krwi Chrystusa³⁰. Podsumowując, od konsekracji aż do przyjęcia Komunii celebrans przyklęka osiem razy, a wierni zwyczajowo zachowują postawę klęczącą podczas całej modlitwy eucharystycznej oraz od śpiewu *Agnus Dei* aż do modlitwy po Komunii. W tym miejscu należy zaznaczyć, że dla poruszanego w niniejszym artykule problemu szczegółowe wyliczenie przyklęknień celebransa jest niezwykle ważne przynajmniej z trzech powodów. Po pierwsze, gesty te świadczą o przyjęciu przez konwertytów katolickiego nauczania o prawdziwej przemianie chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa. Po drugie, wspólnota, z której obecni członkowie ordynariatów personalnych konwertowali, nie wykształciła własnej doktryny eucharystycznej z jednoczesnym odrzuceniem transsubstancjacji. Tak duża liczba przyklęknień świadczy zatem o katolickiej wierze, która dochodzi do głosu w celebrowanej liturgii. Wreszcie, w polskiej literaturze teologicznej problem mszału dla byłych anglikanów nie budzi większego zainteresowania, a co za tym idzie sama liturgia pozostaje nieznana. Stąd wobec powyższych argumentów tak szczegółowe wyliczenie przyklęknień staje się w pełni uzasadnione.

Chociaż sam termin „transsubstancjacja” nie występuje w rubrykach ani w nigrkach mszału dla byłych anglikanów, to jednak ta liturgia zakłada tę wiarę niejako *implicite*. Benedykt XVI zobowiązał bowiem konwertytów do przyjęcia całej doktryny wyrażonej w Katechizmie Kościoła Katolickiego. Ten katechizm przywołuje m.in. nauczanie Soboru Trydenckiego o przeistoczeniu chleba i wina (zob. KKK 1376). Jednocześnie przypomniano o związku tej prawdy z celebrowaną w Kościele liturgią. Według autorów katechizmu „w liturgii Mszy świętej wyrażamy naszą wiarę w rzeczywistą obecność Chrystusa pod postaciami chleba i wina, między innymi klęcząc lub skłaniając się głęboko na znak adoracji Pana” (KKK 1378). Nieobce byłym anglikanom są także praktyki przywołane w tym samym punkcie katechizmu, a więc adoracja Najświętszego Sakramentu przechowywanego w tabernakulum oraz procesje teoforyczne.

Niejako na marginesie warto zaznaczyć, że anglikanizm już w swoich początkach dążył do wyrugowania postawy czci i adoracji wobec konsekrowanych postaci. Twórca anglikańskiej liturgii wspomniany arcybiskup Tomasz Cranmer dążył do przekształcenia anglikanizmu w wyznanie *stricte* protestanckie. Tym

²⁶ Zob. tamże, s. 640–641.

²⁷ Zob. tamże, s. 643.

²⁸ Zob. tamże, s. 652.

²⁹ Zob. tamże, s. 653.

³⁰ Zob. tamże.

samym, największych zmian dokonał w celebracji Wieczerzy Pańskiej, aby „ludzie zmuszeni, by modlić się po protestancku, stawali się protestantami”³¹. W odpowiedzi na praktykę przyjmowania Wieczerzy Pańskiej w postawie klęczącej wprowadzono do nowych ksiąg liturgicznych tzw. „czarną rubrykę” (*black rubric*). Precyzowała ona, że „klęcząca postawa wiernego przy komunii wyraża wdzięczność i pokorę, nie jest zaś aktem adoracji lub wiary w cielesną obecność Chrystusa w Eucharystii lub w przeistoczenie”³². Została ona dodana, aby zlikwidować nieporozumienia i katolickie skojarzenia pojawiające się wobec nowej anglikańskiej doktryny eucharystycznej³³. Jednocześnie twórcy mszału dla byłych anglikanów nie wprowadzili *explicite* słowa „transsubstancjacja” do tej liturgii, jednakże o przeistoczeniu przypominają liczne przyklęknięcia i postawa klęcząca wiernych podczas modlitwy eucharystycznej.

W ramach problemu poruszanego w tym artykule trzeba wspomnieć o ważnym tekście Tomasza z Akwinu, który znalazł swoje miejsce w mszale dla byłych anglikanów, czyli o sekwencji *Lauda Sion Salvatorem*. Jest ona umieszczona w mszale w języku angielskim³⁴ i przewidziana na uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Pańskiej³⁵. W tym hymnie eucharystycznym także próżno szukać słowa „transsubstancjacja” lub chociaż próby opisanego sposobu obecności Chrystusa w postaciach eucharystycznych. Doktor Anielski jednak wprost prawdę o przemianie chleba i wina komentuje słowem „dogmat”. „Dogmat dan jest do wierzenia, że się w Ciału chleb przemienia, wino zaś przechodzi w Krew”.

Podsumowując, ktoś poszukujący słowa „transsubstancjacja” w mszale dla konwertytów z anglikanizmu musi zamykać tę nową zachodnią księgę liturgiczną z poczuciem zawodu. Jednakże badając słowa i gesty zawarte w *ordo* mszy, należy pamiętać o założeniu Benedykta XVI, że byli anglikanie, chociaż posługują się własną liturgią, muszą uznać całą doktrynę katolicką zawartą we współczesnym katechizmie. Dogmat o transsubstancjacji jest zatem obecny w modlitwie członków ordynariatów personalnych niejako *implicite*.

Próba teologicznej oceny

Problem doktryny eucharystycznej w mszale dla byłych anglikanów trzeba rozpatrywać w szerszym kontekście. Takim kontekstem jest dialog prowadzony po-

³¹ P. Milcarek, *Historia Mszy...*, s. 68.

³² P. Kantyka, *Anglikanie i metodyści...*, s. 226.

³³ Por. M. Chapman, *Anglican Theology*, New York 2012, s. 37.

³⁴ Tłumaczenia tej sekwencji na język polski można odnaleźć m.in. w: *Hymny brewiarza i sekwencje mszału*, tłum. L. Staff, Warszawa 1962; *Mszal Rzymski*, opr. benedyktyni tynieccy, Poznań 1963.

³⁵ Zob. *Divine Worship...*, s. 552.

między Kościołem katolickim a wspólnotą anglikańską. Wymiernymi efektami tych ekumenicznych wysiłków są m.in. dokumenty poświęcone konkretnym zagadnieniom teologicznym. W 1969 roku rozpoczęła pracę na polu dialogu teologicznego Międzynarodowa Komisja Anglikańsko-Rzymskokatolicka (*Anglican-Roman Catholic International Commission* — ARCIC), która po dwóch latach prac opublikowała dokument poświęcony Eucharystii³⁶. Autorzy deklaracji stwierdzili, że obecność Chrystusa w Eucharystii nie ogranicza się wyłącznie do chleba i wina, lecz jest dostrzegalna także w przepowiadaniu Słowa Bożego oraz w celebrującym liturgię kapłanie. Jednak samo słowo „transsubstancjacja” (lub „przeistoczenie”) nie znalazło się w tekście głównym, lecz w przypisie. Według mieszanej komisji anglikańsko-rzymskokatolickiej

nazwa „przeistoczenie” (*transsubstantiatio*) przyjęła się powszechnie w Kościele katolickim, by wyrazić myśl, iż Bóg, działając w Eucharystii, dokonuje przemiany w wewnętrznej warstwie elementów. Nazwę „przeistoczenie” należy rozumieć jako stwierdzenie faktu obecności Chrystusa oraz pełnej tajemnicy, radykalnej przemiany, która się dokonuje. We współczesnej teologii rzymskokatolickiej nazwa tej nie rozumie się w sensie „jak”, czyli sposobu przemiany³⁷.

Wobec tych stwierdzeń i takiego umiejscowienia spornego fragmentu nauczania katolickiego krytyczne stanowisko zajął m.in. Charles Journet. Swoje wątpliwości argumentował brakiem jednoznacznego stwierdzenia, że termin „transsubstancjacja” chce mówić nie tylko o radykalności przemiany chleba i wina, lecz także jest katolicką odpowiedzią na pytanie, „jak” dokonuje się ta przemiana³⁸. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że dokument Międzynarodowej Komisji Anglikańsko-Rzymskokatolickiej powstawał w czasie posoborowej dyskusji w samym Kościele katolickim nad sposobem przemiany chleba i wina. Odpowiedzią na te dyskusje była encyklika Pawła VI *Mysterium fidei*, w której papież przypomniał, że nie godzi się

rozprawiać o tajemnicy przeistoczenia, nie czyniąc wcale wzmianki o zadziwiającej przemianie całej substancji chleba w Ciało, a całej substancji wina w Krew Chrystusa, o której mówi Sobór Trydencki, jakby ta przemiana polegała jedynie na „zmianie oznaczenia” (*transsignificatio*), i „zmianie celu” (*transfinalisatio*)³⁹.

³⁶ Por. P. Jaskóła, *Historyczno-teologiczne podstawy otwarcia Kościoła anglikańskiego na dialog ekumeniczny*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 2 (2002), s. 331–354, tu: s. 352.

³⁷ Międzynarodowa Komisja Anglikańsko-Rzymskokatolicka, *Wspólna deklaracja na temat Eucharystii* (Windsor 1971), „Zeszyty Naukowe KUL” 22 (1979) 4, s. 62–65, tu: s. 64.

³⁸ Por. S.C. Napiórkowski, *Wprowadzenie*, „Zeszyty Naukowe KUL” 22 (1979) 4, s. 55–62, tu: s. 60.

³⁹ Paweł VI, Encyklika *Mysterium fidei* (1965). Cyt. za: *Eucharystia w wypowiedziach Papieży i innych dokumentach Stolicy Apostolskiej XX w.*, zebrał ks. R. Rak, London, 7 lutego 2003, Funda-

Bezpośrednią odpowiedzią na deklarację z Windsoru była nota Kongregacji Nauki Wiary, która wskazała na pewne teologiczne niejednoznaczności występujące w tekście:

Zauważa się z zadowoleniem, że liczne wyrażenia jasno przyjmują rzeczywistą obecność Ciała i Krwi Chrystusa w sakramencie [...]. Jednak niektóre inne sformułowania, przede wszystkim te, które dążą do wyrażenia pełni tej obecności, nie wydają się wyjaśniać w sposób adekwatny tego, co Kościół wyraża przez pojęcie „przeistoczenia”⁴⁰.

Wobec powyższych stwierdzeń dokumentu mieszanej komisji oraz uwag Kongregacji Nauki Wiary należy stwierdzić, że ani katolicy, ani anglikanie nie wypracowali do tej pory satysfakcjonującego porozumienia w sprawie transsubstancjacji.

Byli już anglikanie egzystujący w Kościele katolickim w ordynariatach personalnych, przyjmując nauczanie katechizmowe, uznali także doktrynę o przeistoczeniu całej substancji chleba i wina w substancję Ciała oraz Krwi Pańskiej. Innymi słowy, to, co dla uczestników dialogu ekumenicznego było i jest jeszcze sprawą przyszłości dla eksanglikanów stanowi dzisiaj treść wiary wyrażanej w liturgii⁴¹. Choć konserwatywni anglikanie zachowują zblizoną do katolickiej interpretację trzydziestu dziewięciu artykułów religii anglikańskiej, to jednak dopiero konwersja do Kościoła katolickiego oznacza przyjęcie pełnej doktryny katolickiej, w tym nauczania o transsubstancjacji. Tak stało się m.in. w 2007 roku, gdy część anglikańskich biskupów, składając podpisy pod Katechizmem Kościoła Katolickiego, wyraziła prośbę o konwersję⁴².

Wnioski końcowe

W tym miejscu należy powrócić do zarysowanego na początku problemu: jaki jest stosunek doktryn katolickiej i anglikańskiej do obecności Chrystusa w postaciach eucharystycznych oraz jak wygląda recepcja dogmatu katolickiego w mszale dla ordynariatów personalnych. Tak sformułowane pytanie domaga się

cja Opoka 2003, [online] https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/encykliki/mysterium_fidei_03091965.html [21.05.2019].

⁴⁰ Kongregacja Nauki Wiary, *Uwagi o Raporcie końcowym ARCIC „Animadversiones”* (1982), w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, red. J. Królikowski, Z. Zimowski, Tarnów 2010, s. 215–226, tu: s. 219.

⁴¹ Zob. P. Beyga, *Tradycja anglikańska...*, s. 152.

⁴² Zob. H.J. Feulner, „Anglican Use of the Roman Rite”? *The Unity of the Liturgy in the Diversity of Its Rites and Forms*, „Antiphon” 17 (2013) 1, s. 31–72, tu: s. 58.

wieloaspektowej odpowiedzi. Po pierwsze, anglikanie i katolicy znacznie różnią się w sprawie obecności Chrystusa pod postaciami chleba i wina. Zróżnicowanie teologiczne wewnątrz samej wspólnoty anglikańskiej zasługuje na osobne opracowanie i staje się powodem, dla którego niemożliwe jest ukazanie wszystkich wariantów doktryny eucharystycznej w ramach jednego artykułu. Wspólne nauczanie dla całej wspólnoty anglikańskiej jest wyrażone w artykułach religii, które stwierdzają, że doktryna o transsubstancjacji jest nauczaniem niebiblijnym, a z tego powodu godnym potępienia. Po drugie, takie stanowisko wiąże się z jednej strony z wpływami innych europejskich reformatorów na Kościół Anglii (*Church of England*), a z drugiej strony z nie zawsze prawidłową pobożnością eucharystyczną po stronie katolickiej. Następnie, anglikanizm nie chce odpowiadać na pytanie, „jak” zachodzi przemiana, lecz „jaki” powinien być ten, kto przyjmuje Eucharystię. Ten typowo anglikański recepcjonizm jest jednocześnie pewnym agnostycyzmem eucharystycznym. W mszale dla konwertytów brak słowa „transsubstancjacja”, ale m.in. liczne gesty adoracyjne podpowiadają katolicką wiarę, że po konsekracji chleb i wino stają się Ciałem oraz Krwią Pańską. Zatem za katolicką liturgią stoi katolicki katechizm wprost nauczający o transsubstancjacji. Wreszcie, pewnym kontekstem konwersji anglikanów jest dialog toczony przez Kościół katolicki ze wspólnotą anglikańską. Pierwszy dokument tegoż dialogu poświęcony był właśnie Eucharystii. Jego autorzy peryferyjnie odnieśli się do kwestii transsubstancjacji, lecz nawet takie potraktowanie tego problemu spotkało się z krytyką Kongregacji Nauki Wiary.

Podsumowując, próżno szukać słowa „przeistoczenie” lub „transsubstancjacja” w *Divine Worship: The Missal*. Nauka o tym jest jednak obecna w tej nowej księdze liturgicznej jakby *implicite*. Katolicka doktryna eucharystyczna dochodzi do głosu w liturgii inaczej niż w dokumentach Magisterium lub deklaracjach dialogów ekumenicznych. Trudność, która stoi przed teologiem, polega na właściwym odczytaniu doktryny wpisanej w rubryki i nigryki katolickiej liturgii złożonej z elementów liturgii rzymskiej oraz anglikańskiej tradycji modlitewnej.

The Catholic doctrine on the Christ's presence in the Eucharist expressed in the Missal for former Anglicans

Summary

The ecumenical dialogue between the Catholic Church and the Anglican Communion is one of the most important and difficult part of activity of both communities. Eucharist is the main goal of ecumenism because in the common celebrating of the sacred liturgy the Christ's Church is a visible sign of the unity for the world. One of the most important theological problems in the dialogue is

the problem of transubstantiation. For the Anglican Church this Catholic doctrine is against the biblical and rudimental teaching of primitive Christendom. The article shows the problem of transubstantiation in the ecumenical perspective and in the context of *Divine Worship: The Missal*. The Catholic Eucharistic teaching is present in this new Western liturgical book, but the term of transubstantiation does not exist there.

Keywords

Eucharist, transubstantiation, dialogue, Anglican Communion

Słowa kluczowe

Eucharystia, transsubstancjacja, dialog, Wspólnota anglikańska

Bibliografia

- 39 artykułów wiary Kościoła anglikańskiego, w: *Wyznania wiary. Protestantyzm*, red. Z. Pasek, Kraków 1999, s. 164–176.
- Benedykt XVI, *Konstytucja apostolska Anglicanorum coetibus o ustanowieniu Ordynariatów Personalnych dla anglikanów przystępujących do pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim* (2009), w: *Wspólnota anglikańska a ekumenia. Wokół konstytucji apostolskiej Anglicanorum coetibus Benedykta XVI*, red. T. Kałużny, Z. Kijas, Kraków 2010, s. 159–165.
- Beyga P., *Tradycja anglikańska w mszale dla ordynariatów personalnych byłych anglikanów*, Opole 2018.
- Breviarium fidei. *Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1989.
- Chapman M., *Anglican Theology*, New York 2012.
- Divine Worship: The Missal*, London 2015.
- Dobszay L., *The Restoration and Organic Development of the Roman Rite*, London 2010.
- Feulner H.J., „Anglican Use of the Roman Rite”? *The Unity of the Liturgy in the Diversity of Its Rites and Forms*, „Antiphon” 17 (2013) 1, s. 31–72.
- Hymny brewiarza i sekwencje mszału*, tłum. L. Staff, Warszawa 1962.
- Jaskóła P., *Historyczno-teologiczne podstawy otwarcia Kościoła anglikańskiego na dialog ekumeniczny*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 2 (2002), s. 331–354.
- Jaskóła P., *Wyznania chrześcijańskie bez jedności z Rzymem*, Opole 2008.
- Kantyka P., *Anglikanie i metodyści w dialogu z katolikami na temat Eucharystii*, w: *Wspólna Eucharystia — cel ekumenii*, red. P. Jaskóła, R. Porada, Opole 2005, s. 225–242.
- Kantyka P., *Mariologia pojednania. Najnowsze osiągnięcia dialogu katolicko-anglikańskiego*, „Studia Oecumenica” 5 (2005), s. 291–306.

- Kantyka P., *Święta Komunia w tradycji anglikańskiej*, w: *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w perspektywie ekumenicznej*, red. L. Górka, Warszawa 2005, s. 156–172.
- Kongregacja Nauki Wiary, *Uwagi o Raporcie końcowym ARCIC „Animadversiones”* (1982), w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, red. J. Królikowski, Z. Zimowski, Tarnów 2010, s. 215–226.
- Międzynarodowa Komisja Anglikańsko-Rzymskokatolicka, *Wspólna deklaracja na temat Eucharystii* (Windsor 1971), „Zeszyty Naukowe KUL” 22 (1979) 4, s. 62–65.
- Milcarek P., *Historia Mszy. Przewodnik po dziejach liturgii rzymskiej*, Kraków 2009.
- Mszał Rzymski*, opr. benedyktyni tynieccy, Poznań 1963.
- Napiórkowski S.C., *Wprowadzenie*, „Zeszyty Naukowe KUL” 22 (1979) 4, s. 55–62.
- Nichols A., *The Panther and the Hind. A Theological History of Anglicanism*, Edinburgh 1993.
- Nowosad S., *Moralne konsekwencje wiary. Szkice anglikańskie*, Lublin 2016.
- Oberman H.A., *Marcin Luter. Człowiek między Bogiem a diabłem*, tłum. E. Adamiak, Gdańsk 2004.
- Paweł VI, Encyklika *Mysterium fidei* (1965). Cyt. za: *Eucharystia w wypowiedziach Papieży i innych dokumentach Stolicy Apostolskiej XX w.*, zebrał ks. R. Rak, London, 7 lutego 2003, Fundacja Opoka 2003, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/pawel_vi/encykliki/mysterium_fidei_03091965.html [dostęp: 21.05.2019].
- Pelikan J., *Tradycja chrześcijańska. Historia rozwoju doktryny*, t. IV: *Reformacja Kościoła i dogmatów (1300–1700)*, tłum. M. Król, Kraków 2010.
- Qualizza M., *Inicjacja chrześcijańska. Chrzczenie, bierzmowanie, Eucharystia*, tłum. M. Stebart, Kraków 2002.
- Ratzinger J., *Preface*, w: A. Reid, *The Organic Development of the Liturgy: The Principles of Liturgical Reform and Their Relation to the Twentieth-Century Liturgical Movement Prior to the Second Vatican Council*, San Francisco 2005, s. 9–13.
- Schmemmann A., *Eucharystia. Misterium Królestwa*, tłum. A. Tuczynski, Białystok 1997.
- Szczaniecki P., *Msza po staremu się odprawia*, Kraków 2008.
- Sobór Trydencki, *Dekret o Najświętszym Sakramencie* (1551), w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 1989, s. 401.
- Wells S., *What Anglicans Believe. An Introduction*, London 2011.
- Wróblewski P., *Błąd ufilozoficznienia rzymskokatolickiej dogmatyki na przykładzie pojęcia transsubstancjacji — patrystyczny punkt widzenia kontrowersji*, w: *Status błędu w filozofii i teologii*, red. B. Ferdek, L. Miodoński, Wrocław 2014, s. 145–153.
- Zajączkowska B., *Franciszek aktualizuje „Anglicanorum coetibus” Benedykta XVI*, 9 kwietnia 2019, <https://www.vaticannews.va/pl/watykan/news/2019-04/aktualizacja-anglicanorum-coetibus.html> [dostęp: 11.05.2019].